

Espainiako Estatuko hizkuntzen arteko literatur itzulpena: Euskara*

Jesus M. Zabaleta

Jaun/Andereak:

Penintsula honetako hizkuntzen arteko itzulpenak gure artean, Euskal Herrian izan duen historiaren azalpen labur bat egingo al dudan eskatu dit mintegi honetarako Espainiako Estatuko beste hizkuntzetatik euskarara eta euskaratik haietara izan diren literatur itzulpenen iragana eta oraina dut aditzera eman behar dizuedan gaia.

Ahalik eta azalpen laburrenean ahaleginduko natzaizue gai honetaz dudan ikuspegia aditzera ematen. Iragana eta oraina hartzen baditut gai, mugak jarri behar dizkiot iraganari harunztik eta orainari hemendik. Izan ere, nire ondoren Koldo Izagirre jauna mintzatze-koa da hemen aipatzen ari garen itzulpenaren etorkizunaz.

Iraganak hasieran bertan du berezko muga. Gauza jakina da euskal itzulpena hasi, J. Leizarragaren Bibli itzulpenekin hasten

* Ponentzia hau Madrilen **Espainiako Estatutuko Hizkuntzen Arteko Literatur Itzulpenari buruzko Jardunaldietan** irakurri zen. Geroztik **Nouvelles de la FIT - FIT Newsletter** aldizkarian argitaratu da (VIII - nº 1-2).

dela egiaz. Orainari, muga definitzeko, baina orainak etorkizuna dakarren moduan definitu hain zuzen, denborak dakarren abiadaren zentzua isladatuko den moduan alegia, zailagoa da, eta nonbait jar-tzeagatik 1986ko liburu argitaratuen zerrendetan jarri diot muga hori.

Ez nuke euskal itzulpenaren azaleko historiara eta joera forma-len azterketara mugatu nahi ordea nire azalpen hau: zertzuk eta nola itzuli diren euskarara zerrenda egin eta komentarioa azaltzera.

Deskribapen historiko soilak den horretatik abiaturik, historia hori eragin duen barne dinamika ulertzera hurbildu nahi nuke saio honetan. Deskribapen soilak ezkutuan uzten bait du maizenik gerta-kariaren funtsezko "zentzua"; Estatu honetako itzultzaileak elkarla-nerako eta elkarren ulermenerako bilduz joan nahi dugun honetan, gure jarduera profesionalak Estatu honetako hizkuntza bakoitzaren egoeran duen zentzua eta gaudenera ekarri gaituen bideak izan duena ulertzen ahaleginduz ekin beharko bait genioke sailari.

Euskal itzulpenaren ikuspegi historikoa

Euskaratik Espainiako Estatu barreneko beste hizkuntzetara eta haietatik euskararako itzulpen literarioa egiaz izan duen lekuan kokatzeko, euskarara eta euskaratik egin den itzulpena bere osota-sunean definitzen duten beste bi parametroen artean behar da koka-tu. Alde batetik Espainiako beste hizkuntzetatik euskarara eta kon-trako zentzuan egin izan diren itzulpenen artean literatur itzulpenak duen tokia aztertu beharko da, eta bestetik euskarara edo euskaratik egiten diren literatur itzulpenetan aipatu hizkuntzetara edo hizkun-tzetatikoak duen lekua begiratu. Kontutan hartu behar da, laburtze-ko, aztergai dugun itzulpen mota hau beste multzo handi batzuen azpimultzoa dela, eta halaxe begiratu behar dela bere garrantzia erlatiboa ezagutu nahi badugu.

Euskal itzulpenaren historiaz aritu direnek bi aldi nagusitan banatu ohi dute historia hori, euskal literaturaren historia banatu ohi den bezalaxe:

- a) Lehenengo aldia, euskarazko lehenengo liburua argitara ematen denetik, 1545an Bernart Etxeparek **Linguæ Vasconum Primitiæ** argitaratu zuenetik, edo guri dagokigunean Joanes Leizarragak **Jesus Christen Testament Berria** argitaratu zuenetik, 1876an Foruak galdu, edo 1879an Lore Jokoak ospatzen hasten direnera arte doana, gertakari historiko jakin bat aldaketa baten islada izan litekeen zentzuan.
- b) Bigarren epe bat bezala hartu ohi da Lore Jokoen ospaketak hastetik gure garaietarainokoa. Literaturari dagokionean garbi dago bigarren epe hau lehenengotik berezi litekeena dela. Data horietatik aurrerako literaturak aurreko aldietakoak ez bezalako arazoei erantzuten die. Aldaketa hori ez da bat batean gertatzen, uste izatekoa zenez, baina XIX mendearen azken laurdenean euskal gizartean agertzen hasten dira hurrengo hamarkadetan izango dena eragingo duten faktoreak. Gauza berbera gertatzen da literaturari dagokionean, eta itzulpenak ez dio, noski, lege horri ihes egiten.
- c) Gaur egun bestalde, nahikoa arrazoi badugu, nik uste, azkeneko hamar urteotan, bai literaturan, eta seguruenik arrazoi askoz ere gehiagoz itzulpenean, lehenengoak ez bezalako aro desberdin batean gaudela uste izateko, haietan ez bezalako premiak ditugula, haietan ez bezalako dinamika bati erantzuten diola bai literaturak eta bai itzulpenak. Literaturaren historiatik begira ziurtzat eman litekeen hori, askoz ere ziurragotzat eman liteke, seguruenik, itzulpenaren historiaren ikuspegitik.

Hiru garaio, ordea, ikuspegi soziolinguistiko batetik deskribatu beharra dago, labur-labur bada ere, itzulpenak beroietan izan zuen eginkizuna ulertuko bada; hain zuzen ere, beren hizkuntzaren historia, eta une bakoitzeko egoera, gurea ez bezalako izan duten beste-lako hizkuntz egoera batzuetatik ez bait da ulertzen erraza, nik uste, gurea bezalako historia.

a.- Lehen aldia

Euskal itzulpenaren eta literaturaren lehen garai hau hurrengoan desberdin egiten duten zenbait ezaugarri aipatu behar ditut lehenik.

Lehenik eta behin, aipatzen ari garen garaiotan Euskal Herria ia erabat euskalduna da, herri mailan bederen. Hizkuntzak geografiazko muga aski zehatzak ditu, mugaz alde batetik hizkuntza bat erabiltzen dela, eta bestetik bestea esateko moduan, beti ere hizkuntz mugetako bereziak diren fenomenoak ukatu gabe.

Ezin liteke gauza bera esan gizarte mailez.

Gizarte maila apalenak, laborariak, langileria orokorrean, euskaraz mintzatzen den barrutian, badirudi XIX mendea aski aurreratua den arte, euskaldun soilak, elebakardunak direla, gehienez. Aita Larramendik, Kardaberazek etabarrek diotena lekuko. J.I. Iztuetak 1847an argitara eman zuen **Guipuzcoaco provinciaren condairaren** sarreran bertan, umore ondo garratzez, dakartzan datuak adierazkor askoak dira zentzu honetan: *“Provinciar labur onetaco mugapean contatcen dira eun ta oguei milla arima bezalatsu; oetatic eun milla bederic izango dira Euskara beste itzcuntzaric ezdaqutenac: gaiñerontceco oguei milla-etan beguira izan eztiitezquean erdiac baño gueiago, Euscararen ugazume arrotz, nongoac eta noren odolecoac dira berac ere ez daquitenac, eta qzquenengo amar milla-etan ere izango dira guichienaz sei millaraño, Euscaraz charqui, eta gatzelaniaz gaizqui itzegiten dutenac, beren buru arroac guizon andi ta jaquintsu eguiteagatic”*.

Iztuetak berak ematen du aditzera gizarte maila aberatsagoak erdal zaleak direla bere garaian. Gauza bera salatua zuen Aita Larramendik. Eta historiak ere erakusten du: Euskal burgeseriak gatzeleraren alde jokatu zuen apustua ia salbuespenik gabe. Besteren artean, Gatzelaren eskribau hornitzaile izan zen.

Elizari aitortu behar zaio aldi horretan ia erabateko protagonismoa euskararen erabilera idatzian, liburugintzan. Protagonismo horren zentzua eztabaidatuagoa da. Eliza bera elebidun izanik, gutxienez —gogora bitez puntu honetan Larramendik hainbat hizkuntza garbi eta egokian predikatzeke gauza ez ziren predikariei egiten zizkien salakuntzak— bere pastoral premietarako erabili du bakarrik euskara beharbada. Esan izan den bezala, euskal kleroak bete du, XIX mende bukaerara arte, euskal herri xehe elebakardunaren intelektual organikoaren papera.

Zentzu horretan ez da harritzekoa Etxeparerengandik hasi eta 1879 bitartean argitaratzen diren 195 liburuetatik %89 erlijio gaiezkoak izatea. %11 liburu besterik ez dira euskaraz, hirurehun eta gehiago urte horietan argitaratutakoetatik, itzuliak nahiz sortzezkoak, erlijio gaia ez dutenak.

Testuinguru horretan oso zaila da literatur produkzio idatzia aurkitzea, eta are zailagoa literatur itzulpena. Eta uste izatekoa zen bezala gertatzen da, gertatu ere. Hiru mende igaroak hartzen dituen epe horretan literatur itzulpenezko banaka batzuk besterik ez dira:

- 1.—Bizenta Mogelen **Ipuin Onac** (1804): Esoporen fabulen itzulpena.
- 2.—P. Iturriagaren **Fábulas y otras composiciones en verso vascongado** (1842), Samaniegoren alegien eta Vigilioren eglogen itzulpena.
- 3.—P. Iturriagaren **Jolasac** (1842), euskaraz eta gazteleraz.
- 4.—Archuren **Fableac edo Alegiac** (1852) La Fontaineren fabulen itzulpena.
- 5.—Goyetcheren **Fableac edo Alegiac** (1852) La Fontaineren fabulen itzulpena.
- 6.—R. Dasconaguerreren **Atheka Gaitzeko oihartzunak** (1870), frantsesetik autorearen lagunen batek itzulia.

Horien artetik Espainiako Estatuko hizkuntzetatik itzuliak ez direnak bakantzen baldin badira, uzta laburra geratzen da aldi honetan aipatzen ari garen itzulpen modurako.

Literatur itzulpen hau, gainera, urria ez ezik, epe honetan egiten den itzulpen bikainena ere ez da.

Lehentxoago zorroztasun beharrez alde batera utzi ditugun erlijio gaiezko itzulpenak, erlijiozko literatur itzulpena kontutan hartzen baldin badugu, hartan aurkituko ditugu euskal itzulpenaren historiak bere lehen mendetan eman izan dituen itzultzaile handien eta aipagarrienak: Joannes Leizarraga, Silvain Pouvreau, Harane-

der, M. Chourio, B. Larreguy, M. Maister, M. Duhalde, M. Inchauspe, P.A. Añibarro, J.C. Echeverria, P. Uriarte.

Erljio gaiezko literatur itzulpenean ere, ordea, Espainiako Estatuko hizkuntzen artean egindakoak ez du aipatzea merezi duen pisurik, euskal literaturaren historiaren lehen mendeetan, XIXaren hasierara arte batez ere, Euskal Herriaren Ipar aldeko idazleek, gaztelaniazko literaturatik baino frantsesetik gehiago edaten zutenek, lehenetasuna izan bait zuten guztian.

Azkenik, lehenaldi honi dagokiona bukatzeko, begiratu beharra iruditzen zaigu, itzulpenak euskal liburugintzan izan duen, eta aurrerantzean ere izango duen pisua ezagutzeko beste indize bat, sormenezko eta itzulpenezko obren arteko proportzioa, alegia: Hala I. Sarasolak euskal literaturaren hastapenetik Lore Jokoen hasierara arte kontatzen dituen 194 obra desberdinen artean, 93 itzulpenak dira, eta 101 besterik ez dira sormenezkoak, nolahalako egokipena ere sormenezko hauen artean kontaturik.

Horrek, besterik gabe, garbi erakusten du euskal literaturaren itzulpenak hasieratik duen pisua.

b.- Bigarren aldia

XIX mendearen azken laurdenarekin batera garrantzi handiko aldakuntzak hasten dira gertatzen Euskal Herrian. Hego Euskal Herrian batez ere, bai politikari dagokionean, bai egoera soziolinguistikoari dagokionean: 1876an Foruak galtzen dira, 1879an, lehen esan bezala Lore Jokoak ospatzen hasten. Mendearen azken hamarkadak Euskal Herriko burgeseriaren zati bat bere baitan bilduz gerora Alderdi nazionalista bat izango denaren sorrera ikusten du, Alderdi sozialistaren sorrera ere ikusko duen bezala.

Burgeseriaren parte batek, beraz, aukera politikoarekin batera, hizkuntz aukera egiten du, euskararen alde. Euskal Herriaren nazio proiektuaren osagarri bezala euskara sartzen da.

Aldi beretsuan, ordea, Euskal Herriko gizarte maila guztiak elebidun bihurtzen hasten dira, luze iraungo duen prozesu batean.

Baina ordura arte gizarte maila apalenetan behintzat hizkuntzazko mugak geografiazko mugekin bat zetozenak, iragazkorragoak bilakutzen dira, eskolaren bidez batez ere.

Eta horrekin batera, hizkuntz eredua, ordura arteko tradizioan aski finkoa izana zena, zalantzan jartzen da, Hego Euskal Herriko idazle eta itzultzaileen artean batez ere. Tradizioaren aurrean era bateko edo besteko garbizalekeriak, XX mendea orain arte markatu dutenak eta oraindik ere zenbait bazter sektoretan indarra dutenak, eratzen dira.

Bere burua Larramendiren jarraitzaile nahi duen hizkuntz garbizalekeria porrokatua, euskaratik gaztelaniaren antza —gaztelaniarena bereziki— duen oro urrutira uxatu nahiko lukeena, neologismo sortzaile agortu ezina aldi berean, politikan Arana-Goiriren jarraitzaileen artean zabaldua eta justifikatua, batetik.

Bestetik garbizalekeria sotilagoa, bere burua garbizaletzat aitortzen ez duena, garbizalekeriaren arbuizatzailetzat baizik, garbizalekeria sintaxi alorrean duena, R.M. Azkue berarengandik hasi, eta gaur egun oraindik sektore aski zabaletan hitzez arbuiatu baina egitateetan indarrean dagoena.

Joera horiek Ipar Euskal Herriko idazleen artean ez zuten horrenbesteko eraginik izan, baina guri dagokigunean, Penintsulako hizkuntzetiko itzulpenak Hego Euskal Herrian egin bait ziren hain zuzen, berebiziko garrantzia izan zuten.

Lexikozko hizkuntz garbizalekeria ia itzulpenean besterik gauzatzen ez den joera da. Garbizalekeriarik lehiatuena itzulpenean burutzen da, eta ez sormenezko literaturan. Hartan, ordea, testuaren komunikaziozko funtzioa ia erabat deusezteraino iristen da. Hala ere garbizalekeriarik bortitzena poliki-poliki apalduz joango da.

Aldi honetan idatz ahalegin handia hasiko da egiten, ia bat batean, itzulpenean ere igarriko dena. Itzulpenetan erabiltzen diren gaiei dagokienez, kolpetik ez bada ere, ugalduz eta aniztuz joango dira, nahiz eta erlijio gaiezko literatura oraindik epe luzerako izango den, sorkuntzaz nahiz itzulpenez, gehiengoa izango duena. Hala

bestelako gai askoz hasten da garai horretan euskaraz argitaratzen: historia, gizarte gaiak, medikuntza, berria. Zentzu berean literatur itzulpenak ere nabarmenki ugaltzen dira epe honen hasieratik bertatik.

Itzulpen horiek gaztelania dute askotan jatorrizko hizkuntza, hizkuntzaren aniztasunerako eta zabalkunderako ahaleginik handiena euskara gaztelaniarekin harremanetan dagoen hego Euskal Herriko alde honetan ari bait da egiten, ari ere.

Hala, 1881ean L. Iza Agirrek **Zalameako Alkatia**, Calderonen obraren zati bat argitaratuko du, oso egokia ez den itzulpen batean.

1885ean Jose Coláren **Euskal naparren joera edo emigrazioa** argitaratu zen, Marcelino Soroak itzulirik.

1887an, sensu stricto literatur itzulpena ez bada ere, zinez aipagarria den itzulpen batean Sardá i Salvany-ren **Liberalen dotriña pecatu da** argitaratuko da, itzultzailearen izenik gabe, baina Gregorio Arrueren lumatik ziurrenera Bartzelonan.

1905ean Cervantesen **Kixote**-ren sarrera eta hasierako zenbait kapitulu eman ziren argitara, Duvoisin kapitainak euskarara itzuliak.

1900 aurreko urteetan garrantzi handiko papera jokatu zuten zenbait aldizkarik ere. Itzulpenari dagokionean aipagarri da **Euskaltzale** aldizkaria, Resurrección María Azkue jaunak argitaratzen zuena. Bizirik iraun zuen azkeneko urtean euskaraz eta gaztelaniaz argitaratu bait zen, oso-osorik, "por orden gubernativa", gero hain ohiturik egongo ginen bezala.

Mende honetan aurrera sarturik, mende hasieratik gerra bitarteko aldiari begiratzen baldin badiogu (1900-1936), itzultzen den gaiari dagokionez aldaketa handirik ez da gertatzen, salbu eta gerra aurretxoan, lehenengo ikastolak sortzen direlarik, haietarako testugintzari ekiten zaiolako.

Liburu argitalpena ugalduz doan eran, itzulpenak ere leku gehiago du epe honetan. Hiru itzulpen mota nagusitan bana liteke, hiru

premia desberdini erantzuten diotelako, garai honetako literatur itzulpena:

Zenbait obra klasikoren itzulpenari ekiten zaio, gerra ostean fruitu ugariago emango duen itzulpen irizpide bat finkatuz. Horien artean **Tormesko Itsu-mutila**, Nikolas Ormaetxea "Orixe"-k itzulia, eta 1929an argitaratua, da aipagarrien eta esanguratsuena.

Bestaldetik, gerora fruitu ugari eman behar duten bi literatur itzulpen motari ekiten zaio garai honetan: Euskal folkloreak gaztelaniarako itzulpena: R.M. Azkueren **Euskalerriaren Yakintza – Literatura Popular del País Vasco** (1935-47), eta euskal gaiezko gaztelaniazko literaturaren euskararako itzulpena.

Hirugarren itzulpen mota garrantzitsua garai horretako euskal olerkaririk ezagunenen zenbait obren gaztelaniazko itzulpena da. Lizardi, Orixe, Lauaxetaren olerki bildumak gaztelaniara itzultzen dira, eta euskaraz eta gaztelaniaz bitara argitaratzen. Itzulpen horiek egileak berak paratuak izan ohi ziren maizetan. Ezin esan liteke arbuigarriak direnik, baina jatorrizko testuaren aldean indarge eta ilaun geratzen dira.

Bestalde, literatur itzulpenaren zati handi bat aldizkarietan, edo maizenik gaztelaniaz argitaratzen diren euskal kultura eta folkloreako aldizkariaren euskarazko gehigarrietan argitaratzen da oraindik.

Hala, adibidez, **Balmesen El Criterio euskaraz**. Irizpidea J. Zinkunegik itzuli eta 1919an Euskal Esnalea aldizkarian zatiz zati osorik argitaratua. Aldizkariotan, normala den bezala, liburu zatiak, kapituluak, ipuinak eta orohar pieza laburrak argitaratu ohi ziren maizenik euskarara itzulirik.

1936ko gerra zibilak erabat eten zuen haren aurre-aurrean erne eta loratzen ari zen hizkuntza, literatur eta kultur garapenerako mugimendua. Idazle eta itzultzaile asko gerran desagertu zen. Beste askok erbestera aldegin behar izan zuen. Gerra aurrean indartzen hasi eta etenik geratu zen mugimenduak, erbesteak eragiten dituen ezintasunetan garatu eta eman behar izan zituen fruituak.

Berrogeiko hamarkadan aurrera sartuta hasiko dira argitaratzen lehendabiziko euskal liburuak. Garai honetako itzultzaile guztien gailen den Orixeren eta **Euzko Gogoa** aldizkariaren inguruan gerra aurretik geratzen diren idazle eta itzultzaileak biltzen dira. Gerra aurretik pentsatuta zegoen hizkuntz politikari jarraitzen zaizkio, bi zentzutan batez ere: munduko literaturako klasikoen itzulpena, eta gaztelaniazko euskal gaieko literaturaren itzulpena bultzatzea batez ere.

Bestetik, euskal folkloreaken gaztelarako itzulpena egiten jarraitzen da.

Hala, munduko literaturaren itzulpenari eta bereziki Espainiako Estatuak hizkuntzetako literaturarenari dagokionez, Shakespeare-
ren ondoan J.R. Jiménez-en **Platero eta biok** (1953) itzuliko du B. Amezagak.

Itunbe izenaren azpian ezkutatzen diren hiru itzultzaileek Hugo Wasten **Bide izkutua** itzuliko dute (1956).

Jon Etxaide Ithartek 1959an Pio Barojaren **Las inquietudes de Shanti Andia** itzuliko du, **Itxasoa laño dago** tituluarekin.

Garai berean beste hizkuntzetatik itzultzen dena konparatu ahal izateko, hona autore izen batzuk: Lonfellow, Sofokles, Shakespeare, Svenson, Homero, Platon, Hemingway, R. Tagore.

Bestaldetik, gerra aurretik datorren itzulpen politikazko iritzari jarraituz, euskal gaiezko gaztelarazko literaturaren itzulpenean ere egiten dira zenbait saio. Beste zenbait euskara-gaztelaniazko ediziotan argitaratzen. Aipatu dugu Pio Barojaren **Las inquietudes de Shanti Andia**-ren kasua.

1955ean **Elezaharrak - Arraun ta Amets** izenpean, Arturo Campionen **Narraciones Vascas**-etik hartutako zenbait kontakizun labur argitaratzen da euskarara itzulirik.

1958an A. Campionen **Erraondoko azken danbolinteroa**, argitaratzen du itzulita J.M. Mokoroak.

Urte berean euskaraz eta gaztelaniaz argitaratzen da Buenos Airesen E. Iberoren **Eusko Ami**.

1960an J.L. Muñoyerroren **Lartaun Eguzki-Semea** argitaratu-ko da baldintza berberetan.

Zentzu bera du geroago ere, 1963an E. García Vellosoaren **Ger-
nikako Arbola**, D. Jakak itzuliak.

Euskal folklore eta herri literaturaren gaztelararako itzulpenari dagokionez, **Euskalerrriaren Yakintza**-ren argitalpenaren jarraipena gainera (1947), J. Riezuren **Flor de las canciones populares vascas** (1948), J. Gorostiagaren **Antología de la poesía popular vasca** (1955) eta J.M. Barandiaranen **El mundo en la mente popular vasca** (1962) bildumak aipatzekoak dira.

c.- Hirurogeiko hamarkada: bitarte epea

Hirurogeiko hamarkadan hurrengo bi hamarkadetan euskal literaturan eta kultur mugimenduan protagonismoa bere esku hartuko duen belaunaldi berria plazaratzen da.

Horrela, hamarkadaren hasieran, aurreko epearen jarraipena besterik ez denik, hamarkadaren bukaerarako hirurogeitamarkadan euskal kulturaren sortuko diren fenomeno berrien azalera ikusiko du.

Euskal Herriko bizitza politiko eta kulturazkoak berebiziko radikalizazio bat ezagutuko du.

Politikazko radikalizazioarekin batera, garai beretsuan, ikastolen fenomeno zabalaren sorrera gertatzen da, hirurogeita lehenengoetan.

Hamarkadaren bukaerarako euskararen normatibizaziorako eta euskara batua finkatzeko urratsik oinarritzkoenak ematen dira.

Aldi berean euskal liburu argitalpenak ugalduz doaz urtez urte.

Egoera aldaketa geroz eta bizkorrago doa burutuz.

Hala hasieran aurreko urteetarako aipatu dugun dinamika ia ez da ezertan aldatzen, liburu eta itzulpen modu beretsuak argitaratzen dira.

1962an B. Gandiagaren **Elorri** poema liburua euskaraz eta gaztelaniaz argitaratzen da. Salbuespentzat jo behar da, ordea, itzulpena "por orden gubernativa" egiten bait da. 1964an Gabriel Arestiren **Harri eta Herri** argitaratzen da, euskaraz eta gaztelaniaz. 1967an autore berak **Euskal harria / La piedra Vasca**. L.M. Muxikaren **Urdin eta Burni / Azul y Hierro** (1965) da euskaratik gaztelaniara itzulita bietara argitaratuko den beste poema liburu bat. 1969an J.M. Arozamenak **Ene ixil-oiuak / Voces de mi silencio** era berean argitaratuko du.

Euskal gaiezko gaztelaniazko literaturaren euskarazko itzulpenak ere argitaratzen dira: J. Acostak idatzi eta R. Muruak itzulita argitaratutako **Asarre bidetan / Peregrino de la ira** (1966). Hurrengo urtean, argitalpen mota berean J.L. Muñoyerroren **Iargian ere euskeraz**, eta R. Zulaicaren **Ipuin jatorrak** argitaratuko dira. 1966ko urte berean Tx. Agirrereren **Auñamendiko Lorea** kontakizuna I. Goikoetxeak egindako gaztelaniazko itzulpenarekin batera argitaratuko da.

Garrantzi handiko zenbait literatur itzulpen ere hasten dira argitaratzen:

1967: C.J. Celaren **Paskual Duarte**, Jautarkolek itzulia.

1968: T. Meaberen **Hamalau alegia**, G. Arestik itzulia.

Itzulpenen jatorria, Espainiako Estatuko hizkuntzen artean ere anizten hasten da:

1966an Egan aldizkarian S. Espriu-ren **El llibre de Sinera** argitaratuko da, Juan San Martin jaunak euskarara bihurturik. Autore berarenek, itzultzaile beraren eskutik hurrengo urteetan **Pais Basc** eta **La pell de brau** argitaratuko dira.

Urte horietan berorietan, katalanetik egiten diren itzulpenekin jarraituz, Pedrolo (**Homes e no**) eta Ricard Salvaten obrak itzuli eta antzesten dira.

1967an J.A. Etxebarriak **Kataluña'ko Olerkariak**, olerki bildumatxoa argitaratzen du.

Galegotiko lehenengo obra Gabriel Arestik itzultzen du 1969an: Marcos de Portelaren **Catecismo do labrego / Nekazariaren do-triña** izenburuarekin argitaratua. Hurrengo itzulpena 1976an argitaratuko da: A. Rdez. Castelaoren **Kristalezko begia**, Koldo Izagierre jaunak itzulia.

Hemendik aurrera aipamenak banan banan egingo bagenitu, titulu zerrendak luzatu besterik ez genuke egingo.

Egiaz garrantzia duena, une honetan, Euskal Herrian hizkuntzari dagokionez gertatzen den aldaketa da zinez. Izan ere, populazioaren zati handi baten aldetik aukera garbia eta oharrezkoa egiten bait da herri honen bizitza euskaraz izan dadin, eta atzera ezinezko pausoak hasten dira ematen bide horretatik.

Itzulpena, hemendik aurrera, hizkuntz egoera normaldua duen herri bat izatera iristeko zentzuan planteatuko da geroz eta gehiago.

d.- Azken aldia

Hirurogeitamarreko hamarkadaren erdialdetik hona euskal itzulpenaren historian orain arte izan ez diren baldintzak sortu dira ia bat batean. Hirurogeiko hamarkadan sorturiko kultur eta politika mugimenduaren ondorioz, eta Autogobernua iritsirik, Euskal Herriaren gizarte bizitzazko eta kulturazko premiei euskaraz erantzuten parte hartzeko herronka dugu euskal itzultzaileok.

Euskal Herria berebiziko ahaleginak ari da egiten bertako biztanlegia eta gizarte bizitza euskalduntzeko. Alde askotan gauzatzen da ahalegin hori; gazte eta larrientzeko hizkuntz irakaskuntzan, komunikabideetan, administrazioaren euskalduntzean, hizkuntz normalizaziorako ahaleginetan.

Euskal itzultzaileok gaur egun dugun egoera ulertzeko kontutan hartu behar den lehenengo datua da Euskal Herria auto itzultzailea dela lehenik. Itzulpen ahaleginik handienak bertako gizarte bizitza eta bertan sortzen den testu produkzioa euskaratzera dago bideratua, Administrazioan, Irakaskuntzan, Komunikabideetan.

Egoera honetara ere ez gara iritsi, ordea, bat batean. Hirurogeita-marreko hamarkadaren lehen erdian, artean Autonomiarik ez zegoela euskarazko irakaskuntzaren proiektua aurrera ateratzea izan zen kultur herronkarik handiena. Hartara bideratu ziren ahalmenik eta ahaleginik handienak. Hartarako egin ziren itzulpen ahaleginik handienak ere. Irakaskuntzarako testu eta irakurgaien produkzioa.

Lehen urteetan, 70eko hamarkadaren hasieran, "Rosa Sensat" taldeak eta Kataluniako beste zenbait argitaletzek eragin handia izan zuten Ikastoletarako egin ziren lehenengo itzulpenetan. Harrez gero katalanetiko itzulpen ugari egin izan da haur literaturan.

1976-1986 hamarkadan 60 haur literaturako liburu edo liburuxo itzuli dira katalanetik euskarara. Honen arrazoia aipatu dugun hasierako itzala, edo Kataluniako argitaletxeek burutu duten zabal-kunde politika izan liteke.

Bestalde galdera ikur bat jarri beharra dago askotan itzulpenon sorburu hizkuntzari dagokionean, zeren kasu askotan zalantzarik gabe katalanetik itzuli baldin badira ere, beste askotan ez bait da gauza segurua, eta pentsatzekoa da gaztelaniazko itzulpenaz baliatuz burutu dela euskarazkoa; aipatzen ari garen liburu hauetako asko eta asko Kataluniako argitaletxeek beraiek argitaratu bai dituzte gaztelaniaz ere, eta gero euskaraz.

Azken hamar urteotan katalanetik euskarara egin den literatur itzulpena ia osorik haur literaturara mugatzen da.

Alor horretatik kanpora aipatzekoa da Mercé Rodoredaren 5 ipuinen itzulpena, M. Gonzálezek burutua eta **Ipuin Hautatuak** izenarekin argitara emana (1984).

Gaztelaniatik egin diren itzulpenei dagokienez, banaketa orekatuegtoa da. Egia da lehenetsuna haur literaturazko itzulpenak duela honetan ere, azkeneko hamarkadan gaztelaniatik euskarara egin diren 134 itzulpenetatik 98 jenero horretakoak bait dira. Baina beste 33 obra literatur itzulpen soilak dira.

Berorien artean badira garrantzi handiko zenbait obra: Cervantesen *Kixote* (1976) Pedro Berrondok itzulia, G. García Már-

quezen **Heriotza iragarritako baten kronika** (1982), Xalbador Garmendiak itzulia, edo J. Rulforen **Lautada sutan** (1986), J. Etxabek itzulia.

Honetan, ordea, susmoa katalunieratiko itzulpenei buruz adierazi dugun bestelakoa da. Alegia gaztelania izan dela beste hizkuntza zenbaitetatiko bitarteko hizkuntza, haur literaturari dagokionean batez ere.

Galegotik berriz, urte asko joan dira ezer itzuli gabe, harik eta 1984an A. M. Labaienek R. Castelaoren **Os vellos non deben de namorarse** eta 1986an idazle beraren 4 obra itzuli eta argitaratu ematen diren arte: **Gauzak, Betiko biak, Beti Galizan eta Zirtzi-lak**.

SINTESIS

Pasado y presente de la traducción literaria entre las lenguas del estado español: El Euskara

(Ponencia presentada a petición de la Asociación de Traductores e Intérpretes Profesionales de España).

Hay que situar este tema dentro de un contexto más amplio, dando una visión histórica de la traducción en euskara, dentro de la evolución de la propia literatura, y teniendo en cuenta además cierta perspectiva sociológica, imprescindible para entender la situación específica de la lengua, literatura y traducción vascas.

Los historiadores suelen dividir en dos grandes partes la historia de la literatura vasca, que coincide con las de la traducción. Nosotros añadiremos otras dos, dentro ya de la historia contemporánea, y paralelas a los profundos cambios de estas últimas décadas.

a) La literatura vasca empieza en 1545, con la publicación de la obra de Bernart Etxepare *Linguae Vasconum Primitiæ*. La primera traducción, unos años más tarde, es la Biblia de Joanes Leizarraga.

En esta época —casi tres siglos, pues se extiende hasta casi fines del s. XIX—, las capas más bajas de la sociedad son sólo vascoparlantes. Las capas más altas, en

cambio, apostaron por el español casi sin excepción. Especialmente importante fue el papel de la Iglesia; así, siendo el clero bilingüe, y por necesidades del apostolado, cumplió el papel de intelectual orgánico del pueblo llano.

Así se entiende que el 89% de los libros de esta época sean de tema religioso. La traducción literaria se limita a unos pocos libros, publicados todos ya en el siglo XIX. Por otro lado, las mejores traducciones son las religiosas y hechas a partir del francés, lengua más importante que el español en los comienzos de la literatura vasca. Hay que señalar también que del total de 194 obras publicadas, 93 son traducciones, con lo cual es evidente el peso que ha tenido la traducción en la literatura vasca desde sus comienzos.

b) La segunda época comienza con la pérdida de los Fueros en 1876, o bien en 1879, con la creación de los "Juegos Florales". Junto a estos, hay también en esta época otros acontecimientos importantes: se crea el Partido nacionalista vasco, más tarde el Partido socialista; la población deja de ser monolingüe, y se empieza a poner en duda el modelo lingüístico, con la irrupción del purismo, más o menos agresivo o soterrado, y que tendrá grandes consecuencias en el futuro de la literatura y, sobre todo, en la traducción, hasta llegar a elaborarse textos incomprensibles; todavía hoy se puede apreciar la influencia del purismo en algunos sectores.

Las traducciones comienzan a ser más abundantes, más variadas, y a partir del castellano. Con la guerra civil se corta el movimiento cultural que iba en ascenso; no volverá a empezar hasta los años 40, sobre todo alrededor del gran escritor y traductor ORIXE, y de la revista "Euzko Gogoia".

c) En los años 60, el pueblo vasco se radicaliza, cultural y políticamente: surgen las "ikastolas", se dan los primeros pasos para la unificación y normalización de la lengua, y se multiplica la producción literaria en euskara. Comienza a traducirse del catalán y del gallego (S. Espriu, Pedrolo, Ricard Salvat, Marcos de Portela, A. Rdez. Castelao). La traducción se plantea cada vez más como instrumento de normalización de la lengua.

d) Desde mediados de los años 70 han surgido, fundamentalmente con el Autogobierno, condiciones que nunca habían existido para la traducción. El País Vasco está haciendo un gran esfuerzo para euskaldunizar a sus habitantes y su vida social.

Alrededor de las ikastolas, muy relacionadas con Catalunya, se ha traducido mucho del catalán, tanto material didáctico como literatura infantil (aunque hay que pensar que a menudo se ha utilizado el castellano como lengua-puente); mucho menos la literatura de adultos. En castellano la proporción es más equilibrada. Por último, señalaremos que la traducción del gallego es escasa; a partir de 1984, se han traducido varias obras de Castelao.

SYNTHESIS

Past, Present, and Future of Literary Translation in the Languages of Spain. Euskera (BASQUE)

(Report presented at the petition of the Spanish Association of Professional Translators and Interpretes)

This subject should be placed in a wider context, offering a historical view of translation in Basque within the evolution of its own literature, taking into consideration a certain sociological perspective which is essential if we are to understand the position of Basque, both its literature and translation. Historians usually divide the history of Basque literature into two parts which coincide with those of the history of translation. We are now going to add another two parts within contemporary history, parts which are parallel to the radical changes experienced throughout the last decades.

a) Basque literature begins in 1545 with the publication of Benart Etxepare's 'Linguae Vasconum Primitiae'. The first translation a few years later is 'The Bible' —translated of Joanes Leizarraga.

During this period, which spans almost three centuries —almost to the end of the 19th century, the lower levels society only Basque speaking, whilst the higher levels opted, almost without exception, for Spanish. The rôle of the church was especially important, thus the clergy, being bilingual and by having to attend their apostolate became the intellectuals among the townsfolk.

It can hereby be seen why 89% of the books of this period are of a religious nature. Literary translation is limited to only a few books, all published in the 19th C. On the other hand, the best translations are religious ones, and done from French, which was a more important language than Spanish when Basque literature began. It should also be said that, of the 194 pieces of work published, 93 are translations —it is therefore evident that translation has played a big part in Basque literature since its beginnings.

b) The second period begins with the losing of the "Fueros" (political privileges) in 1876, or in 1879 with the start of the "Juegos florales" (literary events).

Other important events also take place at the same time: The birth of the Basque Nationalist Party followed by that of the Socialist Party, people start being bilingual, and doubts arise concerning the 'linguistic model', with the coming of purism, aggressive to a greater or lesser degree, which would have great consequences in the future of literature and in that of translation to the point where incomprehensible texts would be elaborated. The influence of purism can still be appreciated today in certain sectors.

There begin to be more, and more varied translation and from Castillian. With the civil war, the cultural movement which was growing, is detained, and will not start again until the 40's when it can be seen in the work of the great writer and translator ORIXE and in the magazine "EUZKO GOGOIA".

c) In the 60's the Basques become more radical, both culturally and politically: Ikastolas (Basque Schools) are set up; the first steps towards the unification and standardization of the language are taken, and literary production in Basque grows. Translations start to be made from Catalanian and Galician (S. Espriu, Pedrolo, Ricard Salvat, Marcos de Portela, A. Rdez. de Castelao).

Translation is considered more and more a way of standardizing the language.

d) Conditions which had never existed for translation have arisen mainly due to Self-Government which came about in the mid 70's. The Basque country is making a great effort to revive their language.

A lot has been translated from Catalanian, mainly didactic material and Children's literature, for the Basque Schools which have a certain link with schools in Catalonia (although Castillian has often been used as a 'bridge-language'). Translations from Catalanian of adult literature have been far fewer. In the translations done from Castillian, the amount of adult literature and children's literature is more equal.

Finally it must be said that translations from Galician are very few, since 1984 only a few pieces of work by Castelao have been translated.